

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ У ХУДОЖНЮ КАНВУ РОМАНІВ „РОБ РОЙ” В. СКОТТА ТА „КАРМЕЛЮК” М. СТАРИЦЬКОГО

Розглянуто фольклорні та історичні джерела творчості В. Скотта та М. Старицького. Проведено детальний аналіз взаємозв'язку та взаємовпливу фольклору, історії та літератури, виявлено закономірності трансформації фольклорних та історичних елементів у літературі, враховуючи всі принципові відмінності цих споріднених явищ, і підкреслено важливість розгляду їх взаємодії для глибшого розуміння менталітету народу та його творчості.

Ключові слова: *антиномія „історія-вигадка”, фольклор, історія, література, історичний роман, народна творчість.*

Трансформація історичної правди та побутових реалій будь-якої доби притаманна усім розвиненим культурам світу. Фольклор та історія являють собою невід'ємні складові процесу відтворення культури народу, здавна слугуючи джерелом натхнення для багатьох письменників. Взаємодія фольклору, літератури та історії, є типовим явищем, притаманним багатьом культурам. Фольклор та історію знають і поважають, фольклорні твори та образи не припинили свого розвитку – вони еволюціонують у контексті нового часу і нових прагнень суспільства і в цьому не останню роль зіграли двоє талановитих митця – В. Скотт (у Європі) та М. Старицький (в Україні).

Фольклорні багатства є невичерпним джерелом творчості, вони дали романістам велику кількість сюжетів і тем. Фольклор входить у тканину реалістичного роману: прислів'я, приказки, пісні, казки, легенди збагачують розповідь, служать сполучною ланкою, визначають розвиток сюжету, стають тлом, на якому виростає сюжет. У фольклорі письменники знаходять свого позитивного героя: як правило, це народний месник і заступник народу – мужній і безстрашний Роб Рой у В. Скотта або сміливий і непохитний Кармелюк у М. Старицького. Ці постаті історичні, але такі, що за певний час переросли у своєрідний романтичний міф у формі народних переказів, пісень, легенд, в яких іноді просто-таки неможливо відокремити реальне від вигаданого.

Отже, наше завдання вбачаємо в тому, щоб простежити характер та особливості взаємодії та взаємовпливу фольклору, історії та літератури в історичних романах „Кармелюк” М. Старицького та „Роб Рой” В. Скотта, виявити закономірності трансформації фольклорних та історичних елементів у літературі.

Дослідження фольклорних мотивів у романах В. Скотта відбито у монографіях С. Орлова „Исторический роман Вальтера Скотта”, Б. Реїзова „Творчество Вальтера Скотта”, відповідні короткі зауваження можна знайти у статтях Н. Дьякової „Скотт” (Английский романтизм: Проблемы эстетики), та М. Ладигіна „Категория характера в эстетике и художественном творчестве Вальтера Скотта”. Згадки про наявність фольклору у романах М. Старицького знаходимо у монографіях В. Поліщука „Художня проза Михайла Старицького: Проблематика й особливості поетики романів і повістей” та В. Тищенка „Історичний роман М. Старицького про Кармалюка”, а також у статті І. Цуркана „Фольклорна стихія роману Михайла Старицького „Розбійник Кармелюк”.

У процесі творчої праці над історичними романами В. Скотт та М. Старицький, для рельєфнішого і повнішого відображення місцевого національного середовища звертаються до тогочасного фольклору, який осмислюється авторами у своєрідній формі контамінації: це дало змогу відбити духовну атмосферу часу, доцільно „втягти” його в історію. На час написання романів прозаїки внаслідок об’єктивних і суб’єктивних причин не мали змоги ознайомитися з історіографічними матеріалами про своїх героїв, бо їх, на жаль, не було.

Головне джерело роману „Роб Рой” – фольклорне: народні перекази й пісні (колекція шотландських поем, зібрана шотландським джентльменом (т. VII, ст. 125)). Сам письменник свідчить про це в передмові до роману: „Я повинен також додати, що мною відібрані розповіді про Роб Роя, що побутували в минулому і які живуть ще й нині в горах, де прославлене його ім’я. Проте я далекий від абсолютної точності використання цих розповідей” [цит. за: 1, с. 5].

Тричі як епіграф використовується фольклор у романі – наприклад, рядки старовинної шотландської балади до розділу 11, старовинної пісні до розділу 23 і старовинного вірша до розділу 28. Видно, що В. Скотт вдається до фольклору, малюючи прихід Роб Роя до містера Джарві, зміст „віршів про корчму” повністю відповідає обставинам перебування дійових осіб у придорожньому шотландському трактирі.

В одному зі своїх присвячень високоповажному д-ру Дрейдесту В. Скотт із повагою говорить про героїв національного фольклору: „Ім’я Робіна Гуда, якщо зуміти ним скористатися, може так само надихати, як ім’я Роб Роя, англійські патріоти заслуговують не менших похвал у нашому середовищі, ніж Брюс і Уоллес в Каледонії” [цит. за: 1, с. 77].

Працюючи над романом, В. Скотт використовував і документальні матеріали: парламентський акт від 1607 р., частина 16, про переслідування клану Мак-Грегорів; положення 1663 р., частина 30, указ проти Мак-Грегорів; парламентський акт, положення 1893 р., частина 61, під назвою „Судова справа відносно гірської Шотландії”; статистичний звіт по Шотландії (т. XVIII, ст. 322, 1-е видання); Вордсворт „Смерть Роб Роя”; Грагам із Гартмога „Причини хвилювання в гірській Шотландії”; листи Варта із Північної Шотландії; історію Роб Роя, яка з’явилась в Лондоні за його життя під назвою „Гірський

розбійник” (ст. 26-28); судовий процес над сином Роб Роя з анекдотами про нього самого і його сім'ю [1, с. 77].

Із вищенаведеного матеріалу видно, що В. Скотт, створюючи один із найкращих своїх історичних романів, не послуговувався жодними попередніми дослідженнями. Вся концепція шотландського клану в „Роб Рої” є, по суті, результатом безпосереднього вивчення історичних першоджерел.

М. Старицький для повнокровного зображення образу Кармелюка також використовував народні пісні та легенди про нього. Зразки усної народної творчості про Кармелюка побутували ще за його життя, особливо в період посилення й розгортання селянського руху, вони досить різноманітні за жанрами і тематикою. Основними такими жанрами є історичні пісні, оповідання і перекази, казки й легенди, прислів'я і приказки. Народні згадки і перекази про Кармелюка виступають класичними зразками фольклорної історико-пригодницької прози. У них природно поєдналися народна пам'ять і народна уява, сліди справжніх історичних реалій і їхня історична інтерпретація, але не цілком романтична, гіперболічна, а така, що вирізняє народну філософію і національну ментальність у баченні історії й національного патріотизму, ілюструють народні уявлення про добро і зло, про соціальну справедливість та інші християнські та національні чесноти.

Про захоплення М. Старицького фольклором про Кармелюка, загалом народними поетичними перлинами свідчить останній, заключний „акорд” роману, що ним закінчується твір: „А творчість народна робила своє діло... Вона складала чудові пісні й думи, переплітала дійсність з казковістю фантазії й окутувала ореолом слави сумний образ отамана Кармелюка” [6, с. 686].

У своєму романі М. Старицький використав дві найбільш поширені народні пісні про Кармелюка, зокрема „Повернувся я з Сибіру” і „Кармелю-серце”. Варіанти першої пісні, яка, до речі, цитується саме з таким початковим рефреном, а не „За Сибіром сонце сходить” що виник значно пізніше, приблизно наприкінці ХІХ ст.

Звісна річ, багато чого про Кармелюка романіст сам чув, коли жив у своєму маєтку на Поділлі. Крім фабульних „історій” про життя та подвижницьку місію народного месника, в романі використані також окремі широковідомі фольклорні сюжети. Так, народний анекдот про розмову пана і прикажчика досконало, художньо переконливо відтворений романістом у діалозі між паном Янчевським і дворецьким. Демонологічний прийом використано письменником для того, щоб зобразити таємне проникнення Кармелюка в дім пана Хойнацького до скрині з речами.

Глибока обізнаність М. Старицького з українським і російським фольклором проступає в романі досить рельєфно. Зокрема, вона зримо бачиться з „розбійницьких” пісень, де запозичено мотив про трьох „товаришів” героя. Звертаючись до новоприбулих повстанців. Кармелюк каже їм: „Не думайте, що в нас тут гульня та роздолля. Жене сюди нас

неволя, порадник наш – кий, а дружина – міцна вірьовка: як обів’ється навколо шиї, як приголубить, то забудеш і світ божий!” [6, с. 106]

Ще з початків ХІХ ст., коли народна творчість стала однією з іманентних ознак, характерною прикметою основи, витоків української художньої літератури, прислів’я і приказки гармонійно впліталися в текстовий масив творів багатьох талановитих художників слова. Народними дотепами рясніє й роман М. Старицького „Разбійник Кармелюк”. Знаючи ціну влучному народному слову, романіст знайшов йому вдале, своєрідне й оригінальне застосування. Цілу низку доречно використаних автором словесних народних скарбів знаходимо в романі: „Хороша робота, добра робота”, „Що з воза впало, те пропало”, „Застав дурня богу молитись, то він і лоба розіб’є”, „Лякана ворона і куца боїться”, „Риба, кажуть, шукає, де глибше, а людина – де ліпше”. На змістовому та формотворчому рівні вправно і доцільно використовує романіст також і своєрідні українські прокльони: „Сто хур бочок, чортів і задрипану відьму на додачу!”, „Стонадцять перунів їм у зуби”, „Бодай їх курка хвицнула”. Автор роману філігранно вмонтовує в художню структуру твору сюжетні фрагменти народних пісень. Інколи цитації з пісень гармонійно включаються в змодельовані діалоги, монологи, полілоги, що спричинюють своєрідну ліризацію тексту, утворюють неповторний ритмізований лад прози: „Де дівчину чує, там нічку ночує, а де молодичку – то там три нічки”, „Цілував би, милував би, ще й до печі куховарочку найняв”.

У мові Роб Роя, яку В. Скотт передає, використовуючи особливості шотландського діалекту, ми також зустрічаємо немало народних приказок і прислів’їв. Найбільш характерне для його мови образне порівняння, взяте з рідної шотландської природи: „Серце моє, – говорить він, – зіжметься й рука ослабне та поникне, як папороть на морозі, якщо не буду я бачити моїх рідних гір” [5, с. 311]. Або, пояснюючи причини даних подій, він зауважує: „Через це частково і загорівся зараз наш вереск, в смислі „загорівся сир-бір”” [5, с. 312]. Роб Рой, згадуючи про біди, які його спіткали, говорить: „коли вчорашні друзі і сусіди переслідують тебе, як видру, як тюленя, як лосося на міліні” [5, с. 308]. Або ж виражаючи зневагу звертаючись до інших: „Перестаньте святкувати боягуза, ... і не стукайте ви зубами, ніби кастаньєтами!” [5, с. 84]. „Хто ти такий? Мова і повадки у тебе як у собаки, а пнешся лягти біля оленя” [5, с. 270]. „Та не сопіть ви, як свиня, яка грає на корнеті через любов до мистецтва” [5, с. 212].

Фольклорна стилізація стала осібним засобом для художнього втілення історичної постаті. Наслідуючи народні перекази, зберігаючи народне уявлення про свого героя, В. Скотт та М. Старицький створюють їхні портрети, вдаючись ще й до власного бачення головного персонажа. Наприклад В. Скотт у передмові до роману подає опис зовнішності Роб Роя, наголошуючи, що це не тільки народне уявлення, але й його власне: „Сам Роб Рой був не надто високий, але надзвичайно кремезний. Найпомітнішими особливостями його постаті були широкі плечі та майже непропорціональна довжина рук – руки його були такі

довгі, що, кажуть, ніби він міг, не нахилиючись, поправляти підв'язки своїх панчіх, які в горян на два дюйми не досягають колін. Обличчя його було одверте, мужнє, суворе під час небезпеки, але щире й привітне в мирні часи. Волосся мав він темно-руде, густе й кучеряве. До цього треба додати, що він майстерно орудував верховинським мечем (тут йому допомагала довжина рук). Він досконало знав місцевість, у якій оселився, та характери різних людей, – і друзів і ворогів, – з якими йому доводилось зустрічатися.

Здається, його розумові здібності також добре були пристосовані до цих обставин. Він не дістав у спадщину люті своїх предків. Навпаки, Роб Рой уникав усякої зайвої жорстокості і не проливав крові, коли це було не потрібно. Свої плани він задумував і виконував сміливо й розумно, йому майже завжди щастило, бо діяв він уміло, потай і швидко. Подібно до англійського Робін Гуда, він був благородним розбійником – грабуючи багатих, він роздавав награбоване бідним” [5, с. 7].

Щодо Кармелюка, то його образ у фольклорі наділяються надприродною силою. По-своєму пояснюючи численні вдалі втечі Кармелюка з тюрми і каторги, легенди оповідають, що він володів „розрив-травою”, один дотик якої руйнував ґрати. Він немовби міг за допомогою намальованого на стіні човна виплисти на волю. Досить було йому промовити і подути на кайдани, як вони розпадалися. Він міг сховати свою смерть у „баньку” (глечик), володів різними чарівними предметами. Невразливість Кармелюка пояснювалась тим, що він нібито знав чарівне зілля, в якому купався і здобував особливу міць, після чого ніяка куля його не вражала.

Народ наділив свого героя привабливою зовнішністю: він „не був страшний, у нього було миле лице... Виразні очі були сині. Був кремезний, дуже широкий у плечах” [2, с. 220]. У легендах відзначалась особлива врода героя, його фізична сила і кмітливість: „Був він дуже гарний лицем, чорнявий, ясноокий...” [2, с. 189], „... мав велику силу, розумну голову, мітке око і вправні руки” [2, с. 159]. У фольклорному образі Устима Кармелюка переплітаються реальні й фантастичні елементи, проте перші завжди висувуються на передній план і підпорядковують собі надприродне.

У народних переказах згадується, що Кармелюк був освіченим і умів читати і писати, таким зображує його і М. Старицький. Але цей факт не відповідає дійсності: Кармелюк був неписьменний. Цей народний домисел В. Тищенко пояснює тим, що „народ хотів бачити свого героя всезнаючим і грамотним”. Численні зразки усної поетичної творчості переконливо свідчать, що не для власних потреб і не для особистого збагачення „грабував” Кармелюк. Ось яку мету народного руху сповідує Кармелюк у М. Старицького: „Та пам'ятайте ще мій заповіт: якщо мене ви поважаєте хоч на крихту, якщо хочете мати мене за вічного й атамана, то, закликаю вас, не грабуйте ні бідних, ні селян, ні міщан, ні попів... Благаю вас, друзі, не проливайте без крайньої потреби крові людської... Дорога вона перед Богом, і кожна крапля її пече серце пекельним вогнем... Ой, як пече!” [6, с. 168 - 169].

Необхідно також зауважити, що деякі інші фольклорні та літературні джерела, які прислужилися М. Старицькому при написанні історичного роману про подільського ватажка, письменник знав ще й із публікацій. Одним із джерел його роману стали фольклористичні статті і публікації про Кармелюка в періодичній пресі. Насамперед це були матеріали, вміщені в журналі „Киевская старина”: Є. Маковського „Из рассказов о Кармелюке”, Ю. Олтаржевського „Воспоминания старожила о Кармелюке”, С. Венгржиновського „Еще кое-что о Кармелюке”.

Після публікації перекладу розвідки польського белетриста Й. Ролле „Opyszek, opowieść zdarzeń prawdziwych” інтерес до особи Кармелюка значно зріс. Зокрема, активізувалось православне духовенство, яким було не до вподоби зображення Кармелюка з позицій польської шляхти і католицького духовенства. Ю. Олтаржевський у „Воспоминаниях старожила о Кармелюке” подає перекази, які чув кілька років тому від старика-священника, сучасника і навіть очевидця випадку, що наводиться. М. Старицького зацікавив насамперед переказ біографічного змісту про Кармелюка: позашлюбний син головчинецького поміщика був приставлений за козачка до паничів на час їхнього навчання за кордоном. Після повернення з-за кордону пан одружив Кармелюка і поставив гуменним, а що гуменний із нього виявився нікудишній, то пан подарував його своїй сусідці. Кармелюк невдовзі утік від неї. За це вона віддала його у солдати. Дуже скоро Кармелюк утік із солдатів і, повернувшись на батьківщину, знищив свою нову пані, а потім пана-батька, зібрав ватагу і почав „гуляти” на Поділлі, Волині, Київщині.

Саме цей переказ Ю. Олтаржевського і став сюжетною зав’язкою роману М. Старицького, – письменник тільки випустив із нього згадки про позашлюбне походження Кармелюка та про батьковбивство. У романі читач знайомиться з героєм саме тоді, коли він повертається з-за кордону, з Франції, де два роки пробув із синами пана Пігловського. За кордоном Кармелюк здобув певну освіту, опанував французьку мову та отримав шляхетне виховання, вміння поводитись у вищому товаристві. „Саме така біографічна деталь, – на думку В. Олійника, – дала можливість письменникові ввести його в панське середовище, вмотивувати ряд його пізніших пригод, отже, й ширше показати це середовище, взаємини з ним Кармелюка” [3, с. 692].

Окрім біографічних даних, із публікації Ю. Олтаржевського письменник запозичив і такі випадки: 1) як пані, їдучи до Києва, щоб справити дочці придане, була перестрінута Кармелюком. Він не тільки не скривдив жінки, але навіть дав грошей, довідавшись, куди і чого вона їде. Коли ж пані, не дотримавши слова, заявила про свою зустріч із ним у поліцію, то Кармелюкові хлопці покарали її різками. 2) Як Кармелюк перехопив у лісі диякона, що їхав до міста висвячуватися на попа, і відібрав у нього убогий гаманець. Пограбований, не втративши почуття гумору, запропонував Кармелюкові випити й закусити. Кармелюк відпустив диякона з миром, допомігши грішми, і той, повертаючись додому вже священником, навіть заїхав погостювати до

свого нового приятеля. 3) Як Кармелюк утік з-під варти, коли його гнали разом з іншими арештантами, щоб ув'язнити.

Отже, через неповноту згадуваних історичних праць авторам часто доводилося вдаватися до художніх домислів, щоб відтворити історичне тло, тому вони вільно поводитися з реальними історичними фактами. В. Скотт, як і пізніше М. Старицький, створив літературний тип, нав'язаний легендами й переказами, і концептуальна семантика романних героїв явно лежала в площині гуманістичній і морально-етичній, а не соціальній. Увагу українського автора найперше привертав стан душі неоромантичного, трагічного у своїй суті героя, а не акції його соціального розбійництва.

Образи Роб Роя і Кармелюка – історичні, вони характеризують якості волелюбства, мужності, національної гордості, сили і героїзму свого народу, його ненависть до гнобителів. Вони належать до центральних у творах письменників і відзначаються типологічною спорідненістю. Обидва несуть у собі подвійне навантаження. Неоднозначною була і по сьогодні залишається їх інтерпретація. Порізноту мотивуються вчинки цих героїв у історичних та літературних дослідженнях.

Типологічно спільною рисою обох героїв є не тільки їхній патріотизм, готовність віддати всього себе боротьбі за свободу і незалежність своєї вітчизни, а й їхня зовнішня схожість. Наприклад, в образі Кармелюка, створеному М. Старицьким, багато вірно схоплених і чітко окреслених рис історичної постаті – його блискучий талант ватажка, риси людини залізної волі, організатора, натхненника народних мас. Енергійний, діяльний, Кармелюк уміє очолити свою ватагу, підняти в ній героїчний дух. У численних кульмінаційних сюжетних лініях роману, коли перед героєм стоїть ситуація вибору, розкрито тверду, цільну натуру Кармелюка, його вміння обходитися, спілкуватися з простолюдом, впливати на свідомість і вчинки інших.

Те ж ми спостерігаємо й в образі Роб Роя. Уже на перших сторінках роману В. Скотт підкреслює розум і незалежність свого героя, його фізичну й інтелектуальну повноцінність, гармонійність його характеру, самовпевненість, твердість принципів, переконань. „Про що б він не висловлював своєї думки, в голосі його звучала спокійна самовпевненість, так ніби говорив він із людьми менш освіченими за себе і які займають нижче становище в суспільстві, сказане ним не підлягало сумніву” [5, с. 34].

У романах обох письменників чимало місця відведено тим житейським перипетіям, які випали на долю головних героїв і які відповідно й поклали початок їхньому „розбійницькому” і „пригодницькому” життю. Читаючи роман В. Скотта ми дізнаємось, що Роб „колись був працелюбним скотарем, у справах справедливий і ввічливий. Проте настали важкі часи, кредитори привласнили всю худобу і землю, сім'ю викинули на вулицю. Роб, повернувшись додому, знайшов тут пустку і занепад, поглянувши на схід і на захід, на південь і на північ бачить: допомоги немає нізвідки, немає ніде ні притулку, ні

захисту; насунув він шапку на чоло, заклад за пояс гострий меч і подався в гори, почав жити „своїм законом” [5, с. 222].

Для виявлення причин „розбійництва” Кармелюка доречно пригадати той факт, коли пан зробив його псарем, аби показати хлопів його справжнє місце. Кармелюк терпляче зносить це знуцання над людською гідністю, чим заслуговує прихильність пана: „Наставляю тебе гуменним, покладаючись цілком на твою чесність і на твій розум... . Тільки гляди мені, не розпусти хлопів і не потурай їхнім лінощам та вільнодумству...” . – Похиливши голову, слухав Кармелюк державний наказ свого королевича, і непрошена туга лягала йому каменем на груди ... [6, с. 31-33]. Незабаром знову було підвищено Кармелюка на посаді: його призначили державцем села. Ставши управителем, він цілком поринув у панські справи, не забуваючи своїх братів селян, проте ключар не минає нагоди, щоб так чи інакше заплямувати його перед паном. Пігловський, розгнівавшись на Кармелюка за зіпсоване полювання, проміняв його розпусній пані Доротії за пару псів-вовкодавів. Тут нове лихо: Кармелюк не захотів стати коханцем пані, за що його віддали в солдати, розлучивши вже не тільки із сім’єю, а й із рідним краєм. Три роки пробув Кармелюк у солдатах – і все ж утік у рідні краї. І, як вальтерскоттівський Роб Рой, подався в ліси і почав жити за „своїми власними законами”.

Характеризуючи і порівнюючи образи головних героїв, ми бачимо, що в досягненні своєї мети вони вбачають пошук правди, справедливості, соціальну рівність, яка не може статися, зреалізуватися без вирішення конфлікту. Конфлікт пригодницький, конфлікт соціальний, конфлікт історичний, конфлікт побутовий – це ті основні сюжетні стрижні, на яких тримаються їхні неймовірні духовні сили.

Типологічною спільністю обох романів є авторське наділення своїх героїв розумом, відвагою, кмітливостю і винахідливістю, що допомагають їм у складних, а часом, здавалося б, і безвихідних обставинах. Такі риси головного героя в романі М. Старицького виявляються, зокрема, під час втечі з солдатів, нападів на маєтки Хойнацького, Фінгера і Янчевського, одержання грошей у Сливинського по векселю Хойнацького, втечі з в’язниць і заслання, виходу з оточення в лісі, а потім з обложеної Янчевським печери, порятунку ув’язненого Андрія та інших товаришів. В. Скотт, даючи характеристику Роб Рою, також наголошує на його мудрості й відвазі: „Задумані ним набіги виконувались сміливо й розумно, й були майже завжди успішними, завдяки мистецтву, з яким вони замислювались, а також завдяки таємничості і швидкості, з якою виконувались” [6, с. 447].

Вальтерскоттівський герой, як і Кармелюк, ніколи свідомо не проливав людської крові: „Над головою його немає нарікань на жорстокість і, якщо й проливав він кров, то хіба що тільки в бою. Навпаки, цей відважний розбійник був другом бідних і по мірі можливості допомагав вдовам і сиротам” [6, с. 217]. „Не для грабежу й розбою штовхнула мене сюди доля, а щоб допомагати людям вибитися з польської неволі”, – каже Кармелюк. „Я нікого не вбиваю, бо сам душу

маю”, – підтверджується ця думка в загальновідомій пісні про Кармелюка.

У романі М. Старицького можна знайти й інші поширені у В. Скотта мотиви, скажімо, перевдягання й ув'язнення. Для порівняння пригадаємо, як ми знайомимося з героєм роману В. Скотта. Роб Рой з'являється під видом містера Кемпбела, а потім ще не раз вдається до перевтілення заради визволення товариша з тюрми, таємної зустрічі з містером Френком Осбальдістоном, щоб допомогти батькові Діани Вернон тощо.

Майстерність перевтілення притаманна й Кармелюку. Ми бачимо його то молодим вродливим графом у домі Фінгера, то ротмістром російської армії під час визволення товаришів із літинської в'язниці, то старцем у корчмі Уляни, то старим паном із Волині, то селянином під час облави. І скрізь їм вдається ввести в оману своїх ворогів і вийти „сухими з води”.

У „Кармелюку” є й інші спільні з „Роб Роем” мотиви. Наприклад, облога Кармелюка в печері й облога товаришів Роб Роя у лісі.

Між Скоттовими й Старицького романами існують певні, менш значні паралелі, як, приміром, схожість природного оточення. Скелі, звори та байраки в шотландця – звичайний краєвид його гірської вітчизни. Дрімучі ліси, розлогі поля і непрохідні болота – змалювання подільської місцевості у М. Старицького. Зв'язок сюжету з пейзажем пояснює точну топографію романів В. Скотта і М. Старицького. Кожна сутичка в ущелині, кожна подорож героїв, їхні походи в горах і лісах топографічно визначені, вказані переправи, назви пагорбів і долин. Виразні, барвисті, глибокі за своїм змістом, емоційні та суголосні з характером героїв пейзажі живуть у часі й просторі, вони несуть у собі дух епохи, розкривають перед читачем багатство і красу природи.

Ця схожість сюжетних мотивів і характерів обох творів свідчить про те, що М. Старицький був добре обізнаний із творами В. Скотта і, можливо, й запозичив в нього певні ситуації та характери. Однак наявність такої подібності сама по собі ще не дає достатніх підстав для твердження, що твір написано за взірцем романів В. Скотта. Цей взірець, включає хіба що такі сталі ознаки, як історичне тло та вигаданий протагоніст.

Заради об'єктивності потрібно згадати про існування не меншої кількості відмінностей. Схема сюжетів й розвиток характерів у романах „Роб Рой” та „Кармелюк” значно відрізняються. Роль, яку відіграє кожен із цих персонажів, цілком різні. Структурно Роб Рой виконує другорядну роль, тоді як Кармелюк посідає центральне місце. Історичні герої (царі, видатні політичні діячі) виступають у В. Скотта епізодично, коли стають причетними до долі протагоніста. Вони, як правило, з'являються на периферії розповіді, вступаючи з протагоністом у ті чи інші відносини. Наприклад, Роб Рой уперше з'являється приблизно в середині роману, для того щоб допомогти протагоністу – Френку Осбальдістону. З Кармелюком ситуація дещо інша, в романі він є найбільш значною постаттю.

У творі В. Скотта маємо відчутно сформульовану оцінку історичної особи. В. Скотт знайомить читача з історичним героєм ще до того, як він починає брати участь в історичних подіях. Романами англійського письменника притаманне нейтральне, холодне ставлення до змальованих подій. У романі М. Старицького немає попередньої цілісної характеристики, немає авторського коментаря.

У „Роб Рой” простежується монопозиція, тобто „змалювання подій з єдиної, завчасно сформованої точки зору”. У М. Старицького Кармелюк змальований за допомогою розповідей про нього друзів, сподвижників, ворогів.

Побут у романі „Роб Рой” залишається тільки тлом – його герої діють в умовно-романтичних ситуаціях. У М. Старицького – побут, середовище перестають бути тільки тлом – люди у нього живуть у цьому середовищі.

Ще одна відмінність виявляється в тому, що М. Старицький ідеалізує свого героя і цим ніби намагається виправдати його дії. Все це не подібне на В. Скотта, в якого, незалежно від симпатій автора, завжди присутня свідомо об'єктивність, правота обох сторін, католиків і протестантів, прихильників короля і захисників парламенту, претендента на престол і царствующої династії. Це почуття толерантності, поваги до ворога, до обох конфліктуючих сторін рідко трапляється у вітчизняних історичних романістів. Така презентація конфлікту та явна нейтральність є діаметрально протилежною способом, в який подає конфлікти М. Старицький, коли змальовує протиборство: він, виявляє відчутну прихильність до однієї зі сторін. В цьому й полягає трудність умов історичного таланту, в якому поєднуються строге вивчення фактів та історичних матеріалів, критичний аналіз, холодна безпристрасність із поетичним одухотворенням і творчою здатністю поєднувати події, створюючи з них живу картину, де збережені всі умови перспективи.

Відмінним є й те, що головний герой В. Скотта має підтримку з боку дружини і дітей, а герой М. Старицького – ні. „Не мав Кармелюк на шляху боротьби проти панства підтримки і з боку дружини. Не схвалювала Марина дій Кармелюка, не погодилась і на втечу з ним до Бессарабії, щоб зажити там спокійним, трудовим життям” [6, с. 101].

Є ще одна відмінна риса в характеристиках Кармелюка та Роб Роя. Йдеться про відмову Кармелюка наприкінці роману від боротьби проти гнобителів.

Протилежні й кінцівки романів. Для західноєвропейського роману характерний щасливий фінал, що звичайно веде за собою одруження. Протагоніст В. Скотта одружується з прекрасною дамою. Кінцівка ж роману М. Старицького нещаслива: головний герой гине.

Отже, як ми намагалися показати, в усіх наведених випадках фольклор органічно поєднаний із текстом романів. Хоча однією з прикметних ознак романів обох письменників є художнє засвоєння ними фольклорних зразків народної творчості, в яких народ акумулював історичну пам'ять про народних звитяжців, вони ще й вивірили власні

погляди, своє бачення цієї історичної постаті через призму народного світосприйняття, де так всебічно і глибоко відтворено ці фольклорні і літературні образи. Безперечно, завдяки таланту і зусиллям письменників, фольклористів та істориків легендарні постаті національних варіантів героїв переосмислюються сучасним читачем й допомагають відтворити парадигму загальноєвропейського менталітету. Зазначимо, що із усіх романів В. Скотта порівняльний аналіз найбільш доречний саме з „Роб Роем”. Можливо, згаданий твір і надихнув М. Старицького на створення його „Кармелюка”, що можна пояснити не тільки високими художніми якостями „Роб Роя”, а й насамперед тим, що саме в цьому романі автор ставить і розв’язує найважливішу для історичного роману проблему співвідношення в художньому тексті фантастики і дійсності, правди і вигадки.

Не можна стверджувати, що М. Старицький не повторює моделі історичного роману шотландця: в окремих деталях таки помітне наслідування. Однак загалом, можна констатувати, що М. Старицький доволі далеко відійшов від схеми першого історичного роману.

1. Демешкан Е. Вальтер Скотт как историк / Е. Демешкан // Исторический журнал. – 1944. – № 10-11. – С. 90-103.
2. Народ про Кармалюка: Зб. фольклорних творів / Упоряд. вступ. ст. і прим. В.І. Тищенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 276 с.
3. Олійник В. Кармелюк у романі М. Старицького / В. Олійник // Старицький М.П. Кармелюк. Історичний роман. – К.: Дніпро, 1971. – С. 687-701.
4. Орлов С.А. Исторический роман Вальтера Скотта / С.А. Орлов. – Горький, 1960. – 384 с.
5. Скотт В. Роб Рой. Роман: переклад з англ. Ю. Корецького / В. Скотт. – Х.: Дитвидав, 1938. – 472 с.
6. Старицький М.П. Кармелюк. Історичний роман: пер. з рос. Микити Шумило / Післямова Віталія Олійника / М. Старицький – К.: Дніпро, 1971. – 708 с.

Summary

The sources of folklores and historical of creation of W. Scott and M. Starytsky are considered in the article. The detailed analysis of intercommunication and influencing of folklore, history and literature is conducted, conformities to the law of transformation of elements of folklores and historical are discovered in literature, taking into account all of principles differences of these similar phenomena, and underlined importance of consideration of their cooperation, for more deep understanding of mentality of people and his creation.

Key words: an antinomy „history-device”, folklore, history, literature, historical novel, folk creation.